

סיכום ומסקנא

כתב האג"מ (או"ח ח"ד סי' י"ז) "הנה אקדים תחלה כלל גדול וכו' כי כל מה שחזינן שעושין אף רק קהל גדול בישראל אינו דבר טעות שודאי נעשה זה ע"פ חכם מאחר שהוא קהל משומרי תורה ומצות, וצריך למצא טעם למה שנוהגין כן ולא נחשבו לטועים, אף אם שאר קהלות אין נוהגים כן וכו'".

וכן הוא במנהג זה. יש משפחות, ויש קהלות, שמאד נוהרין בזה, והוי יסוד גדול בתורה אצלם. אבל גם יש אלפים ורבבות יראים ושלמים שאינם מדקדקין בזה, ובודאי כדין עושין, וכמו שהראנו דמעולם לא הי' מנהג לחייב כל נשים אשכנזיות. ואלו שאין מגלחות מנהגם הוא הפשטות ע"פ ש"ס וגדולי הפוסקים אשר מפיהם אנו חיים, וגם הוא מנהג וגדר לחזק התורה שלא תתגנה על בעלה ויחשוב באחרת ח"ו⁵². ונהרא ונהרא ופשטיה⁵³, ואלו ואלו דברי אלקים חיים. ❧

⁵² ויש להוסיף כמה פרטים בזה. דלו יהא שיש ספק אם הי' מנהג כזה שמחייב כל הנשים האשכנזיות (שבאמת אינו) הלא להרבה פוסקים ספק מנהג להקל (עיין בזה בשד"ח מערכת מ' אות ל"ז בד"ה ואם מסופקים. והרבה פוסקים מקילין בכגון זה), ובפרט במנהג זו שיש הרבה ספיקות במהות המנהג (עיין קריינא לאגרתא להגה"ק הסטייפלער, ח"ב סי' פ"א, ואפילו המנח"י לא הי' ברור לו תוקף ופרטי המנהג—עיין בדבריו בח"ו סי' ג'). ויש גם לעיין במנהג שנשתקע אצל משפחתו אם באמת חייב להחזיר למנהג הקדום—עיין בשו"ת אג"מ או"ח ח"ב סי' כ"ד, ובס' פסקי תשובות סי' ס"ח אות ג'. ואפילו במשפחות שבוודאי הי' להם המנהג, יש לעיין גם בתוקף מנהג שמביא לידי קלקול (שתתגנה על בעלה), ובתוקף מנהג למי שעקר ממקום המנהג (עיין שו"ת חוות יאיר סימן קכ"ו).

וגם יש להוסיף דכמה טעמי המנהג לא נהוג בימינו—עיין בס' מעשה אבות לר' עקיבא יוסף שלוינגר זצ"ל ("השקפה כללית" עמוד ק"ב) שהסביר למה נשים ספרדיות אין מגלחות שער ראשן "בספרד מקפידין על נקיות וחפיפה יתירה במרחצאות שלהן משא"כ במקוה בפרט בא"י במקום שאין מעיינות וכאשר הם בעומק בלילה אצל נר להשגיח על הרים התלויין בשערה—מי זה הוא אשר ריח יראת אלקים בלבו אשר לא יחוש לו על הנוגע לחשש איסור כרת ר"ל." ובלב העברי (על דברי החת"ס "ומכ"ש שתזוהרו מריעות נשים רעות, שמוציאים אפילו שערה אחת חוץ") "הלא נדע איכות רוב המקואות כעת, בפרט בקהילות קטנות וישובים, אשר טובלין שם בבורות שיחין ומערות, ורוב פעמים אין מגיעין המים לשיעור הקצוב בש"ע וכו' ואיך אפשר לעיין היטב כ"כ בלילה וכו'." ואכשר דרא, דכל זה כמעט אינו שייך בימינו דמקפידין על הנקיון, על שיעור המים, ולילה כיום יאיר.

ואף דלכאורה אין זה נוגע למי שכך מנהג משפחתו וקהילתו, אבל הוי טעם נוסף לבאר למה אלו שלא נהגו כן אין עושין כך עכ"פ להנצל מחשש מכשול—עיין שו"ת מנח"י שם.

⁵³ דכל קהלה וקהלה יש מנהגים ופסקי הלכה שלהם, לפעמים להקל ולפעמים להחמיר, ולפעמים יש בכל צד קולא וחומרא, ובאותו ענין עצמו מקילין מצד אחד ומחמירין מצד אחר. ויש לציין, דכמה מהמחמירים מאד במנהג זה מטעם שהוא חשש איסור כרת בטבילה שלא כהוגן (אף שמדינא דגמרא מפורש דאין שום צורך לגלח), אפ"ה יש להם (או הי' להם) מנהג לפסוק להקל באיסורי כרת (שבת ונדה) אף במקום דגדולי עולם מחמירין—עיין שו"ת באר משה ח"ב סי' ס"א, נטעי גבריאל (סוף הלכות שבת ח"א במאמר בין השמשות, ובפרט מעמוד תקפט והלאה), ובקובץ אור ישראל גליון ע"ב עמוד רנ"א - רנ"ד—בנוגע למנהגי מדינת אונגאריין בזמני שקעיה.

בענין המנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן: ובירור שיטת אלו שאין עושין כן : כז

ולא מיבעי להשיטות דמותרות בפריעת ראש לגמרי בחצרה ובחדרה, דפשוט לשיטתם הוי ניוול אף לבת ישראל, ולא מיבעי להשיטות דאף הב"ח לא אסר אלא בחצרה אבל לא בחדר המיוחדת לה,⁴⁸ אלא אף לשיטת החת"ס, הא כבר הבאתי מדברי הגרי"ח דאף להחת"ס יכול להיות שהבעל יראה קצת שער אצל מקום הפאות, וכן מבואר בראשונים ואחרונים דאף לקימחית ואף להמחמירין כהחת"ס לפעמים בהכרח שיערה מגולה בחדרה.⁴⁹ ועיין בשו"ת צ"צ יו"ד סי' צ"ג "בביתה עם בעלה מותרת לילך באופן שיראו השערות חוץ לצמתה. רק בחוץ אסורה ודלא כתשו' מהר"ם אלשקר סי' ל"ה. וא"כ בביתה לפעמים נראים שער צדעיה והוא נחשב מנוי האשה וכו' נוי אשה הוא להפך שיראה פאות הראש שלה שהשיער נוי לאשה וכדאיתא בגמ' פ"ד דנזיר שיכול לומר אי אפשי באשה מגלחת וכו'." ⁵⁰ ועיין בירושלמי כתובות פ"ז ה"ז.

והיוצא מכ"ז הוא דתגלחת הוי ניוול אף לבת ישראל, גם בזמנינו שייך הזוהמא בעיני הבעל בפאה נכרית, ומסתברא דלכו"ע בידו של בעל לעכבה שלא במקום נזיר. וכדברי האג"מ גם מש"כ דהוא ניוול, וגם מש"כ דכיד הבעל לעכבה, מבואר כן גם בדברי הרה"ג ר' שאול בראך זצ"ל שם, וחזינן מזה דמעולם לא הי' מנהג המחייב את כל הנשים אף באונגריין.⁵¹

ואדתיא להכי, שפיר יש מקום לומר שכל שאין ידוע לו בוודאית שזהו מנהג משפחתו, וכש"כ כשהוא ת"ח, שדוקא יש לו למנוע אשתו מלגלח שער ראשה—דז"ל האורחות חיים (הל' כתובות אות כ"ז) "זו מטה נאה ואשה מקושטת לתלמיד חכם. פי' כדי שלא יתאוה אחרת לפי שיצרו גדול משאר בני אדם כמו שארז"ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו לפי שיצר הרע מתגרה בו כל היום להחטיאו. נראה מזו שאסור לת"ח להניח לאשתו שתתנוול אפילו בימי אבלה כדי שלא תתגנה בעינו שמא יכופנו יצרו להתאוות לאשה אחרת וכו' וזו נמי אסורה כדי שלא תתגנה ותביא בעלה לידי מכשול תאוה. וכן בכל אשת איש אלא צריך להשמר יותר לתלמיד חכם כמו שכתבנו."

⁴⁸ עיין אג"מ אבה"ע ח"א סי' נ"ח, וקצת סעד לדבריו מעובדא דר"ע בנדריים נ' ע"א, עיין שם בר"ן.

⁴⁹ עיין תוס' הרא"ש ותוס' ישנים ביומא מ"ז ע"א, בשו"ת להורות נתן (חלק ה'), מבעד לצמתך פרק י"א אות ד'), בס' לבושה של תורה סי' כ"ג אות ב', ובשאלת יעב"ץ ח"א סי' ט'.

⁵⁰ ועיין בס' לבושה של תורה (סי' כ"ג אות י') דפשוט דמותר לבעלה לראות שיערה לצורך אישות (ודבריו שם הוא אף לשיטת החת"ס. אבל הוסיף דאינו המדה המעולה, עיין שם).

⁵¹ וקצת תמיה על הראב"ד דק"ק קאשוי זצ"ל דכתב "ובאונגארן וכו' נשאר סדר גילוח שערות בכל התוקף אצל כל הנשים בכל בתי ישראל הכשרים." (תוספת חיים עמוד ל"א), וגם על מה שכתב שם ובהקדמה לספרו טל השמים שהבאתי למעלה, דסותר דברי רבו המובהק.

מיקשטא כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת ונמצא שאיכא מעליותא גם לצד זה ולכן מה שמקפיד הוא כדין ויש גם מעלה וכו'."

והנה, יש שרצו לומר דאדרבה, מדברי הגמ' בנזיר שם יש ראי' כנגד האג"מ. דהא כל הטעם דס"ל לר"מ דאין הבעל רוצה הפאה נכרית הוא משום דאידי דזוהמא לא ניחא ליה, וא"כ בפאה נכרית שבזמנינו שאין זוהמא לא יפר הבעל לכו"ע.⁴⁵

אבל זה אינו, דהא להבין ענין ומהות הזוהמא שכתב הגמ', עיין בפ"ה הרא"ש שם דכתב דכוונת הגמ' הוא "דמזוהם בעיני הבעל שתתן אשתו על ראשה שער אשה נכרית". דהיינו, דאין כאן זוהמא בעצם הפאה, אלא הזוהמא הוא בעיני הבעל שהיא לובשת שער אשה אחרת, ובזה שוה זמנינו לזמן הגמ'.

ורק דע"ז יש להשיב דכל הקפידא הוא בשער אשה אחרת, וא"כ אפשר דר' מאיר יודה בפאה נכרית שהוא לא משער אשה אחרת אלא משער "סינטעטי" די"ל דבזה לא קפדי הבעל (עיין שו"ת משנה הלכות חלק י"ב סימן צ"ה). אבל כנראה דגם זה אינו—עיין בשטמ"ק דכתב "דמזוהם בעיני הבעל שתתן אשתו על ראשה פאה נכרית"—הרי דכל פאה מזוהם בעיני הבעל, וכן עיין בתוס' יו"ט על המשנה דכתב אידי דזוהמא "שאינה מגופה ומגניא לבעלה"—הרי דמזוהם בעיני הבעל עצם הענין שאין לה שערות משל עצמה.⁴⁶

ומש"כ עוד שם דכל ענין הניווול שמצינה ביפת תואר הוא באשה נכרית שאינה מכסית ראשה⁴⁷ "משא"כ נשי דידן שמכסות ראשן אין בכך משום ניוול"—דברי תימה הם. דמלבד שהוא דלא כדברי הרה"ג ר' שאול בראך זצ"ל (שהבאתי למעלה) דנקט לדבר פשוט דבעצם ניוול הוא גם לבת ישראל ("שמבואר בש"ס שנוול לה להיות מגולחת לגמרי"), הוא כנגד כל פשטות הגמ' בנזיר שם דתגלחת ניוול הוא לבת ישראל אף שמכסה ראשה, והסברא דיכול לומר דא"א באשה מגולחת הוי משום דהוי ניוול, וכל מה שמציל מניווול (לת"ק) הוא פאה נכרית דוקא דמיחזי כשער דוקא, ולא מועיל כלל שום כסוי ראש אחר, עיין שם ברא"ש ("משום דגלוח לאשה נוול ויפר כדי שלא תצטרך להנוול בגלוח"), במפרש, בתוי"ט, ובמאירי, וכ"ז ברור ופשוט.

⁴⁵ "מקורות והארות" עמוד תמ"ט - ת"נ בשם הרב זאב שכטר שליט"א.

⁴⁶ ועוד, בפאה "סינטעטי" אף בימינו שפיר שייך מש"כ המאירי "ופאה נכרית אינה מפקעת נוולה מפני שאין הסירוק עולה בה יפה, והוא שאמרו אידי דמזוהמא לא ניחא ליה."

⁴⁷ וגם זה אינו מדויקת דהא מצינו דאף הנכריות היו רגילות לכסות ראשן—עיין סנהדרין נ"ח ע"ב וברש"י שם בד"ה משתפרע, ובשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' ר"ז אות א'—ואפ"ה נחשבת לניווול לה. אבל ע"ז אפשר דיש לתרץ דשאני יפת תואר דאפשר דחייבת להיות יושבת בבית הישראל בגילוי ראשה. ואף דלא ראיתי מפורש שכן הוא, והאג"מ שם נקט דאינו כן, אפשר דיש לדייק דלא כדברי האג"מ מדברי הספרי שהביא רש"י עה"ת עה"פ "וישבה בביתך." אבל עדיין אינו ברור, דשפיר שייך לומר דעצם הענין שהוא יודע שמגולחת היא גורם שלא יתאוהו לה אף אם מכסה ראשה המגולחת.

בענין המנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן: ובירור שיטת אלו שאין עושין כן : כה

יוצאת ידי שניהם, כלפי שמיא וכלפי בעלה וכו' והרבה מצינו ששקדו חז"ל על תקנת בנות ישראל לחבבן על בעליהן וליפותן וכו'.

ויש לציין שספרי הגאון הנ"ל זכה להסכמות נלהבות מאת גדולי דורו,⁴² ובתוכם הגרי"ח זוננפלד זצ"ל ("כי כל מבין אשר יעיי בספרו בעין יפה יראה כי ראוי לאותו איצטלא לבוא בסוד חכמים וכו' כעתירת לב ונפש אוהב נאמן"), ר' שמואל מסלאנט,⁴³ האדר"ת ("הרב הגדול חריף ושנון וכו' בקי משנתו רב ונקי"), השדי חמד ("הרב הגדול חריף ובקי, משנתו קב ונקי וכו' ברכתי עליו ברכת הנהנים בדבריו הברורים"), הגר"ח מבריסק ("וכל רואה בו יראה רב גוברי בחריפות ובקיאות"), הגר"ח ברלין, הג"ר ר' יצחק בלאזער ("כאחד מן הגדולים"), ועוד.⁴⁴

ניוול הוא לה, שלום בית, שלא תתגנה על בעלה

ומצינו לעוד גדולי ישראל שראו צד שלילי במנהג, וסברו דלכה"פ אין זה מנהג לכל או"א. בס' אום אני חומה סי' כ"א סעיף ב' (בהוגי שעשעות אות תל"ה) איתא "ומשמיה דמרחן החזו"א זצ"ל מטיין דלא תגלח שערותי' משום שמא תתגנה על בעלה."

ועיין באג"מ (אבה"ע ח"א סי' נ"ט) דכתב "אם הבעל מקפיד ואינו רוצה שתגלח אסור לה לגלח דמחוייבת לעשות רצון בעלה בדבר שמקפיד. ומפורש בנזיר דף כ"ח שדרך אנשים להקפיד שלא יגלחו הנשים את שערותיהן ולרבי הוא מדברים שבינו לבינה שיכול להפר אף כשיש מזה הפסד קדשים ואף שהוא רק פעם אחת. ומסתבר שגם רבנן לא פליגי עליה דרבי אלא בגלוח פעם אחת ובשביל הפסד קדשים דאין לבעל להקפיד באופן זה בפאה נכרית אבל בנשבעה לגלח שליכא הפסד קדשים וכ"ש בנשבעה לגלח הרבה זמן גם לדידהו הוא מדברים שבינו לבינה ויכול להפר וכו' וגם הא חייבה תורה ביפת תאר שתגלח את ראשה ומפורש ביבמות דף מ"ח שהוא לנוולה וכתב הרמב"ן בפירושו לחומש ותגלח את ראשה שהוא ניוול גדול, וא"כ ודאי שרשות הבעל להקפיד ע"ז והיא מחוייבת לעשות רצונו שלא תתגנה עליו וכו' ולכן מוכרחין לומר דרק לפעם אחת ובשביל הפסד קדשים פליגי רבנן שאין לו להקפיד כשתלבש פאה נכרית אבל בנשבעה לגלח ובפרט לזמן רב גם הם יודו שיכול להפר. וממילא אסור לה לגלח כשהבעל מקפיד וכו' וגם הא איכא גדר וסייג גם לאידך גיסא כדי שלא תתגנה עליו ולא ליתן עיניו באשה אחרת שחשו ע"ז חסידי עולם כהא דאבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל בתענית דף כ"ג שהקפיד שתהא אשתו

⁴² אבל יש להדגיש, שלא היו ההסכמות על דבריו דלמעלה דרק נדפס מכתב"י בשנת תשנ"ז. אבל עכ"פ חזינן יקר וערך המחבר הנ"ל בעיני גדולי דורו.

⁴³ עיין ספרו ברית הלוי (דברי אשר סי' ד') "ואדכירנא מילתא מה שהגיד לי הגאון הישיש מו"ר שמואל סלאנט שליט"א ליישב וכו'."

⁴⁴ ועיין בגנזים ושו"ת חזון איש (חלק ב' עמוד ל"ד).

הרי נראה להדיא דפסק דאף בירושלים אין חיוב לגלח שער הראש, וכש"כ שאין ראי' מתקנת כולל שומרי החומות למנהג כללי לכל נשי האשכנזיות בעולם.⁴⁰

שוללי המנהג בתוככי ירושלים

והנה, כל מה שאמרנו עד כה הוא דלא הי' מנהג של גילוח נשים נשואות אשכנזיות שערת ראשן נפוץ אצל הרבה יראים ושלמים, וכש"כ שמעולם לא הי' מנהג שמחייבת כל הנשים. אבל מאידך גיסא מצינו שכמה גדולי ישראל העידו דמנהג זה קיימת אצל כמה נשים צנועות, ומנהגן תורה הוא, וכן מצינו גדולי ישראל שס"ל שהוא מנהג שמחייב בני קהלתם.

אבל גם מצינו שוללי המנהג לגמרי. כתב הרה"ג ר' יעקב אשר הלוי גרייבסקי זצ"ל⁴¹

מכן תשובה לאותם המבהילים בפעה"ק בחומרות אשר לא שערום אבותינו בשערות הראש של נשים לאונסן ולגלחן על כורחן ונגד רצונן ונגד רצון בעליהן, וישנם ממונים שיורדים לחייהם לקונסן בכסף חלוקה של כולליהן, והכל מטעם לשם מצוה של סרך חציצה או מטבילה שלא כהוגן.

והנה אם לקוצצן מעט שלא יהיו ארוכות כ"כ החרשתי, והייתי מסכים על ידם, מפני שקשה לטבול עצמן שלא תצאנה השערות חוץ למים וצריכות השגחה מעולה ע"ז. אבל אלו הכופין לגלח לגמרי, ע"ז הנני קורא תגר שיצא שכון בהפסדן. והנם מטילות שנאה בין איש לאשתו, וע"ז צווה הכתוב ונשי עמי תגרשון מבית תענוגן. יען כי מפורש אמרו בסוגיא כאן שגילוח לאשה ניוול הוא לה. ובנזיר (דף כ"ח ע"א) ס"ל לר' מאיר וכו' מטעם כי אי אפשר באשה מגולחת וכו' והרי שער באשה ערוה אחז"ל, והיינו מפני שזהו תפארתה הטבעית ומביאה לידי הרהור לאחרים, וזה אסור. אבל כלפי בעלה ה"ז מחבבה על בעלה וכו' והרי הקפידו שלא לגנותה על בעלה אף בנדותה, וכו' ועוד דהרי קמחית שזכתה לבנים כה"ג מפני שלא ראו קורות ביתה קלעי שעררה וכו' עכ"פ אף צנועה זו לא גילחה שערותיה לגמרי וכו' אע"כ דניוול כזה לא נהגו אף הצנועות ביותר וכו' ע"כ היוצא מזה כי האמת ניתן להכתב כי תקצצנה אריכת השער לקצרן, ובעלות ריבוי שערות יקילו שערותיהן להוציא את ריבויין למען תיקל הטבילה והחפיפה בענין שלא תהיה לה לניוול, ויראת שמים

⁴⁰ ואין זה סתירה כלל למה שהביא בשמו מס' עמודי אש (וע"ע בס' מרא דארעא ישראל ח"א עמוד פ"ה). דהרי ידועה דמעולם היו, ועד היום הזה יש, תקנות מיוחדות לתושבי ירושלים (כמה דוגמאות: כלי זמר בחתונות, זמן הדל"נ, לימוד שפות זרות, איסור לבחור יותר מבן כ' לדור בתוכו וכו'), ובתוככי ירושלים כל כולל וכולל הי' לו תקנות מיוחדות, לא ראי' זה כראי' זה. ועיין ירושלמי פסחים פרק ד' ה"ג "כשם שקונסין להלכה כך קונסין למנהג".

⁴¹ ספר ברית הלוי השלם (הובא לדפוס ירושלים תשנ"ז, על יבמות מ"ח ע"א).

בענין המנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן: ובירור שיטת אלו שאין עושין כן : כג

והנה אמת כן הוא דממה שהי' כופה עליהן החומרות חזינן דס"ל דהי' המנהג מחייבת כל הנשים של כולל החומות בזמנו. אבל גם אין ספק, שדעת הגרי"ח הוא שאין כאן מנהג שמחייב כל בנות האשכנזים בכל מקום וככל זמן, ואף לא בירושלים. כן מבואר להדיא מדבריו בשו"ת שלמת חיים (נדפס בירושלים בשנת תרצ"ב, והוא תשובות דכתב בעצם כתב יד קדשו, לעת זקנותו בתקופות השנים תרפ"ב - תרצ"ב, כשהי' גר בירושלים והי' ראב"ד דעיה"ק, והתשובות נכתבו לתושב ירושלים, והספר יש לו הסכמה מהרה"ג ר' זעליג ראובן בענגיס ראב"ד דעדה החרדית דירושלים), בכמה מקומות. דז"ל השאלה (מר"ח שבט תרפ"ז, בנדמ"ח או"ח סימן ע"ג) :

בדין שיער באשה ערוה, אם היא לובשת על ראשה מטפחת ובזה גם מצמתה את השערות, והנה בין אוזן לפדחת במקום שיער הפאות שם בהכרח ליראות קצת שיער אף לאחרי צמתה, אם לא שתכסה גם קצת מאזנה או כולו כדרך הצנועות ההולכות בשוק שאז אין נראה שום שיער. והנה אם בביתה היא מלובשת על ראשה במטפחת באופן שאזניה מגולות לגמרי אשר אז בהכרח ליראות קצת שיער במקום הפאות וכנ"ל, מהו לברך כנגדה וכו' משא"כ הכא שעל ראשה מטפחת אולי זה עדיפא ומשמש במקום שניהם כובע וצמת, ואלו מקצת השערות הנראות לחוץ הוי בכלל שכתב בהג"ה "מחוץ לצמתן". וכו' אולם אפשר דאסור מטעם אחר, משום דאחרי דבשוק דרכן של כל הנשים הצנועות לכסות אף מקצת שערות אלו שבמקום הפאות ואין נראה שום שיער כלל וכלל. וכו'

וז"ל תשובתו בכת"י"ק "נראה פשוט דהבעל דלא מיטריד בהו מותר לברך כנגדם." ושם (בנמ"ח סי' ע"ה) כתב עוד בזה, ובנוגע שיטת החת"ס, וז"ל "יעיין בסוף התשובה אם הולכת בלא מטפחת, אבל במטפחת לא נקראו ערוה,³⁹ וכיון דאינו ערוה הוי כמו פנויה. ופשיטא, לגבי אחר אם יסתכל בהם זה אסור, אבל מי שאינו מסתכל בהם הוי כמו פנויה, דע"כ פשיטא אם יסתכל בהם ליהנות שאסור, אלא דלא מיקרי ערוה אם אינו מסתכל בהם ליהנות. וגבי בעל, אפילו מסתכל בהם ליהנות לא מיטריד בהו כמו שמותר להסתכל בפנויה." (וע"ע בדבריו בסי' ע"ו - ע"ז).

³⁹ ודבר גדול השמיענו בזה מרא דארעא ישראל, דאף להחת"ס כל שלובשת מטפחת או קלתה אין חסרון במקצת השער היוצאות, ובע"כ דכן הוא אף לפי הזוהר. ולדברי השלמת חיים כוונת החת"ס הוא דלפי הזוהר צריך להחמיר בשער שבין אוזן לפדחת בחוץ, וגם דמנהגינו להחמיר אף בחדרה שצריך קלתה, אבל בביתה כל שלובשת קלתה שפיר דמי לדברי הכל. ובנוגע מה נחשב לקלתה—עייין שו"ת חת"ס ליקוטים סי' ב' (ועייין מש"כ בזה בס' לבושה של תורה סי' כ"ג אות י"ג - י"ד).

ואף דהבנת השלמת חיים בהחת"ס באמת מדויק הוא בדבריו, אבל הרבה לא הבינו כן, וכן הבנתו בהזוהר הוא כנראה דלא כהמג"א (סי' ע"ה ס"ק ד'). אבל עכ"פ כן נראה דעתו הגדולה, ודעתו רחבה מדעתנו.

ובצוואתו כתב "בנותי וכלותי השמרו לכם חלילה וחלילה לגלות טפח מבשרכם על ידי קיצור מלבושים כנהוג. ח"ו לא תהיה כזאת בגדולי ביתי. ומכ"ש שתזהרו מריעות נשים רעות, שמוציאים אפילו שעה אחת חוץ וגם בפאה נכרית אני אוסרם באיסור גמור."

וצוואתו נכתב בשנת תקצ"ז, אותו שנה שנכתב תשובתו בענין הגלוח, ואעפ"כ הזהיר רק על ריעות נשים רעות שמוציאים אפילו שארה אחת חוץ. הרי דכל אשה שמכסה שערות ראשה כדין, אף שאינה מתגלחת, נחשבת כאשה כשרה וראוי לריעות של משפחת מרן החת"ס ז"ע.

ועוד יש להעיר, דאפילו בנוגע לבנותיו וכלותיו עצמן אסרם רק בפאה נכרית, ואילו ה' מנהג האוסר לנשים נשואות להיות להן שערות כלל אפילו כשמכסן היטב, בוודאי ה' מזהירן כן בצוואתו.³⁶

מנהג ירושלים ושיטת הגרי"ח זוננפלד זצ"ל

כתב הרה"ג ר' שמואל גוטמן שליט"א: "והאשכנזים שהגיעו לירושלים לפני הגזרה וכו' הביאו אתם מנהג זה לירושלים, כידוע וכו' ולאחר הגזירה כשעלו לירושלים וכו' וגדולי ישראל יצאו בתקנה שחייבות הנשים להסתפר.³⁷ ובשו"ת דברי ישראל³⁸ הביא מספר עמודי אש (והביא שהעיד הג' ר' זליג בענגיס זצ"ל דכל דברי ספר הנ"ל נאמנו מאד) שהמהרי"ל דיסקין הורה לציבור שהנשים הנשואות חייבות לגלח שער ראשן ולא די בכיסוי, ושהגרי"ח זוננפלד התקין כולל שומרי החומות בירושלים תקנה השוללת את תמיכת החלוקה מאותן הנשים שאינן מגלחות, והסכים לזה המהרי"ל דיסקין. והוסיף שם "ובלי ספק שהגאונים האלו לא היו כופים חומרות כאלו על אנשי ירושלים, אם לא שביררו להלכה ולמעשה שנשים אלו חייבות לנהוג כן."

³⁶ ואין לדייק דלא הזהיר משום דכבר ידע שמנהגן לגלח שערן, דהא גם הזהיר על גילוי בשר ומלבושים קצרים, אף שבוודאי ידע שבנותיו וכלותיו הצדקניות הלכו בצניעות (ידוע המעשה הנפלא בבתו, הובא באגרות סופרים חלק ג'). אבל מאידך גיסא, גם אין שום דיוק מלשון הצוואה שלא היו בנותיו וכלותיו מגלחות, ודלא כמה שרצה לדייק באז נדברו שם, ועיין במשנ"ה שם. והאיך שיהי' מה שכן מבואר להדיא בצוואתו הוא שאפשר להיות אשה כשרה כל שמכסות השערות היטב, אף שאינן מגלחות. ועיין לשון שו"ת לבושי מרדכי (תלמיד הכת"ס, מהדורה רביעית, סימן דר אות ג').

³⁷ מקורות והארות על צוואת רבי יהודה החסיד עמוד ת"מ - תמ"ב.
³⁸ אה"ע סי' ל'. תשובה זו הובא בס' תוספת חיים בדרך האבות עמוד צ"ב - צ"ד, ובהערות לאוצר הפוסקים (סי' כ"א ס"ק כ"ד אות ד', עמוד 262), ותוכן הדברים הובא גם במקורות והארות שם.

בענין המנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן: ובירור שיטת אלו שאין עושין כן : כא

ואושר על ידי רבותינו הפוסקים, דהרי הראנו בעליל שגדולי המורים, בכל הדורות ובמדינות שונות, לא נקטו כלל שיש איזה חיוב או מנהג נפוץ לנהג כן³².

שיטת מרן החת"ס

רבים ממקיימי המנהג תלו עצמם בדברי החת"ס סופר (יו"ד סי' קצ"ה) שהגן על מנהג הכלות שטובלת ושערותיהן ארוכות, אף דעתידין לקוצצין ולהתגלחן לאחר בעילת מצוה, וכתב ד"מנהג ישראל תורה היא."

והנה, אין שום ספק דמדברי החת"ס חזינן דבשנת תקצ"ז כבר הי' מנהג ידועה כזה³³. אבל כמו"כ ברור בלי שום ספק, דמנהג זה לא הי' נפוץ אצל כל הנשים³⁴, אפילו הכשרות, וגם ברור דשיטת החת"ס היא דאין זה מנהג המחייבת כל הנשים, ולא אף הנשים בעירו. דבתשובתו הידועה על חיוב כיסוי הראש (או"ח סי' ל"ו), שנכתב לאחר התשובה דלמעלה, רק כמה חדשים לפני פטירתו, כתב דמנהגינו לכסות כל שערות נשים נשואות אפילו בחדרה, אבל לא הזכיר כלל דיש חיוב אן מנהג יותר מזה, ומבואר מכל לשון תשובתו שאין שום טענה על אשה שיש לה שערות כל שמכסן כדין³⁵.

³² וכל מה שכתבתי הוא בעצם כ"כ פשוט, דלולא דמסתפינא הייתי אומר דהגדולי ישראל שכתבו כן ידעו שלא הי' מתקנת ועד הארצות, וגם ידעו שלעולם לא הי' מנהג כזה נפוץ אצל כל מדינות האשכנזים. אלא שגדולים הנ"ל סברו דבאמת הוא מנהג המחייב בני קהלתם, וכדי לחזק המנהג, וגם כדי שלא ילמדו בני קהלתם ממנהג שאר יראים ושלמים שאינם נוהגין כן, חזקו האיסור יותר ממה שהוא באמת והרחיקו עדותן באופן המותר ותלו עצמן באילן גדול—עיי' פסחים קי"ב ע"א, עירובין נ"א ע"א, מג"א סי' קנ"ו ס"ק ב', שו"ת חת"ס ח"ו סי' נ"ט, תשובת החת"ס הנדפס בס' דרכי ההוראה (להמהרי"ץ חיות) סי' ו', שו"ת רב פעלים ח"ג (ח"ו מ' סי' א'). ויש הרבה להאריך בזה, אבל אכ"מ.

³³ וכמש"כ בדברי ישראל אה"ע סי' ל' (הובא בס' תוספת חיים בדרך האבות עמוד צ"ב - צ"ד), ובהערות לאוצר הפוסקים סי' כ"א ס"ק כ"ד אות ד', עמוד 262). אבל באמת יש להדגיש (וכמו שהעירוני עורכי הקובץ) דאף מתשובה זו, כל מה שחזינן הי' דיש כלות שהיו נוהגות כן. אבל מש"כ החת"ס ד"מנהג ישראל תורה היא" הי' על ההיתר שטובלות בשערות ארוכות אף דעומד לקיצץ, ולא על עצם המנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן. וזה הי' כל ענין תשובתו לומר שמותר לטבול ולא שמנהג לגלח. ועל עצם המנהג שהזכיר, עיי' באז נדברו חלק י' סי' כ"ח שרצה לומר דהמנהג הי' רק לקוץ השערות הארוכות ולא להתגלח, אבל עיי' מה שהשיב על דבריו בשו"ת משנה הלכות חלק ט' סי' תי"ט (ובזה נראין דברי המשנ"ה).

³⁴ ואין שום הכרח מדברי החת"ס למש"כ המנחת יצחק (חלק ז' סי' ג') דנקט החת"ס "לדבר פשוט שנהגו כן כל הנשים." ובמחכ"ת האמת הוא להיפך מזה, וכדמבואר בהמשך דברינו. ועיי' בהערה הקודמת.

³⁵ כבר העיר בפרט זה באז נדברו שם, וכן בשו"ת מנחת יצחק שם, אף דס"ל דצריך לגלח, אבל מסכים דלדבריו צ"ע דברי החת"ס בס"ל ל"ו (במנח"י שם איתא סי' ל"ה, והוא ט"ס).

בלילה תכרוך שערה על ראשה בחוטי צמר או ברצועה ובלבד שיהיה רפוי או אפילו בגד רפוי על שערותיה בענין שיכול לבוא שם מים" (שם כלל קכ"א סעיף ד').

ובקיצור שולחן ערוך, שזמן רב הי' הספר הלכה הכי נפוץ בכלל ישראל, וכבר בחייו נדפס יותר מעשר פעמים (הספר נדפס לראשונה בשנת תרכ"ד והמחבר נפטר בשנת תרמ"ו), ואלפים ורבבות למדו ממנו (קרוב לכ"ה ריבוא קנו הספר בחייו) איתא "במקום שאין מרחץ בבית הטבילה אלא שחופפת בביתה ואחר כך הולכת לטבול תשא עמה מסרק ותסרוק שמה שערותיה עוד הפעם" (סי' ק"ס סעיף ג'), "כשהיא טובלת צריך לעמוד אצלה אשה יהודית גדולה יותר משתים עשרה שנה ויום אחד, שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים ואם אין לה אשה יכול גם בעלה לעמוד אצלה לראות שתטבול יפה (סי' קס"ב סעיף ו').". הרי אף מחבר מפורסם במדינת אונגאריין, שהי' גדול כ"כ עד שהחת"ס העיד על ספרו קסת הסופר "כלך יפה רעיתי ומום אין בך", ואפ"ה נקט לדבר פשוט, כדבר הרגיל, וכעובדא קיימת שיש לאשה נשואה שערות.

ועיין בשדי חמד (מערכת הלמ"ד כלל קט"ז) שהביא דברי היד הקטנה והוסיף "ומה שכתב ששמע שיש נשים מגלחות וכו' כן שמעתי גם אני ההדיוט בהיותי בקראסוב וכמדומה לי גם כן ששמעתי אז שטעמן משום חשש בהטבילה שלא תשאר שער חוץ למי המקוה (אף שלא היו צריכות להסתפר והוי סגי להו במספרים מכל מקום נהגו כן) וכן נראה ממה שכתוב בספר לב העברי וכו' משמע דלא כל הנשים היו בעלת שער שיש מהן שהיו מגלחות."

הרי דבריו ברור מללו דמעולם לא הי' מנהג כזה נפוץ אצל כל האשכנזים, דמי גדול מהשדי חמד שהי' בקשר אם כל גדולי דורו, אשכנזים וספרדים, והרבה לכתוב על כל מה שנהוג וכל מקורות ההלכה, בין אצל אשכנזים ובין אצל הספרדים, ולא היו לו אפילו ידיעה ברורה על מנהג זה.

לסיכום הדברים, מה שכתבו שענין גילוח הנשים שער ראשן הוא מתקנת ועד ארצות אן קודם לכן, א"א לומר כן,³¹ וכן הוא במה שכתבו שהי' מנהג נפוץ אצל כל בני אשכנז

³¹ גם יש להעיר, דאפילו לו יהי כדבריהם, אינו פשוט כלל אם גם בזמנינו מחוייבים אנו לנהוג כתקנת ועד ארבע ארצות, בפרט כשיש רק "שמועה" שתיקנו—עיין שו"ת זית רענן (כרך ב' סימן י"ז אות ז) "גם מה שכתב בשם האחרונים וכו' שעיקרן בנוין על תקנות ומנהגים של ארבע ארצות, אשר לא נתפשטו בכל המקומות ולא בכל הזמנים רק בדורותם בזמן הוועד, וכו', ועיין בשו"ת דברי חיים ח"מ ח"א סי' כ"א, שו"ת האלהף לך שלמה יו"ד סי' קצ"ג ענין זה כבר קדמוהו בקו' הסמ"ט שכן תקנו בד"א דצריכין טבילה וכו' והטעם שלי וכו' ואין טובלין הכלים כנ"ל טעם המנהג, ובדברי גאונים כלל קי"א אות י"ז. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ט' סימן ש"ט, ברכת משה סי' כ', תשובות והנהגות ח"א סי' תתס"ד, אג"מ או"ח ח"ד סי' ע"ט. ופוק חזי, האם המזהירין לקיים מנהג זו גם מקיימין מה שתקנו בשנת תכ"ז שלסעודת ברית מילה לא יקראו כי אם ב' מנינים, לחתונה ג' מנינים, ולבר מצוה מנין אחד?

בענין המנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן: וברור שיטת אלו שאין עושין כן : יט

האם זה הווי ראי' למנהג אשר "הוסכם ואושר על ידי רבותינו הפוסקים" ושנתפשט אצל כל האשכנזים? אתמהה.

ויש להביא מעוד מקומות בדברי גדולי הפוסקים דמבואר בדבריהם שלא נתפשטה המנהג הרבה לאחר שנת ת"ל.

דז"ל רשכבה"ג הנודע ביהודה (יו"ד סי' נ"ג, נדפס בשנת תקל"ו) "לבאר דין אשה שטבלה וברור לה שחפפה ורחצה שערותיה וכו' תשובה: הנה אם היתה מסופקת אם חפפה כלל הנה פשוט אם גם על העיון היתה מסופקת אם עיינה בשערותיה כלל פשיטא ופשיטא שצריכה טבילה מחדש וכו' אלא שיש לנו כאן היתר אחר דמסתמא קודם הטבילה נהגה כמו שרגילה תמיד לרחוץ ולחפוף וכו', עכ"ל.

ובשו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' ע"ח, נדפס שנת תע"ט) "אשה אחת שבאתה מבית הטבילה והזכירה את עצמ' שבבית הטבילה שאלה ובקשה מאשה אחרת לשאול לה מסרק ושאל לה אך ששכחה אם סרקה עצמה קודם טבילה או לא. תשובה וכו' וכ"ש שדרך נשים לפספס בשערן בשעת החפיפה דסגי וכו'."

ובשו"ת פנים מאירות (ח"א ס' ה', נדפס בשנת תצ"ח)

בדבר השאלה שנשאלה בבית המדרש נדה שחל ליל טבילתה במוצאי שבת וביום ו' היתה עדיין בימי אבלה ואבילות שלה נשלם ביום השבת וכו' ואי משום שצריכה לסרוק שער ראשה יפה ולחוף כל גופה ולשטוף במים חמין בשעת חפיפה ואיך תעשה דברי' כאלו בימי אבלה לדעתי אין בו נדנוד איסור כלל סריקה מבואר בהד' בס' ש"ץ ס"ב לסרוק אשה במסרק מותר אפילו תוך ז' וכו' וכל כי האי מילתא לימרו משמאי בשוקי ובבראי".
וביותר יש להביא ראי' ברורה שמעולם לא ה' נפוץ מנהג זה "אצל כל האשכנזים באירופה" ולא אפילו אצל רובן, מדברי שני ספרי הלכה למעשה שהיו הכי נפוץ בקהילות אשכנז באירופה—החכמת אדם והקיצור שו"ע.

דז"ל החכמת אדם (נדפס בשנת תקע"ח ושוב נדפס בתקפ"ח ועוד הרבה פעמים) "לפיכך מן התורה צריכה האשה לבדוק ולעיין בבשרה ובשערה (נראה לי שכן צריך לומר בשולחן ערוך) סמוך לטבילתה ממש שלא יהא עליה שום דבר מאוס או נימא קשורה במקום שיער שבה ובזה סגי ועזרא ובית דינו תיקנו שלא יהא סגי במקום שערות בעיון לבד ששם מצוי מאד אבק ושערות דבוקים וקשורים ולכן תיקנו שתהא האשה חופפת דוקא כל מקום כינוס שיער שבה דהיינו ראשה וכו'" (שער בית הנשים כלל ק"כ סעיף א'), "נהגו לחוף במה שקורין זייף (סבון) שזה מנקה השיער ואם צוו לה רופאים שלא תחוף ראשה במים רק בין או שאר משקין יש לשאול לרופאים אם אינן מסבכין השערות ואם אינן בקיאים אזי תנסה בעצמה תחילה שלושה פעמים אם מסבך שערותיה וכו' (שם סעיף ד'), "צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מי"ב שנים ויום אחד בשעה שהיא טובלת שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על המים ואם יש ספק שמא נשאר משהו מבחוץ אפילו בדיעבד לא עלתה לה טבילה ואם אין לה מי שיעמוד על גבה או שהוא

וטבילה, ועוד—עייין בדבריהם באו"ח סי' ע"ה, באהע"ז סי' כ"א וסי' קט"ו, ביו"ד סי' קצ"ח - קצ"ט, ובעוד מקומות—ולא נזכר שם לא דבר ולא חצי דבר שיש איזה ענין, איזה מנהג, איזה חומרא, שיש לאשה נשואה לגלח שער ראשה. ויש להדגיש דהרבה מגאונים אלו גרו במקום שלטון ועד ארבע הארצות, וכמה מהם אף היו מדייני הועד שעמדו בראשה.²⁸ וא"כ ברור ופשוט שלא הי' מנהג כזה שנתפשט לפני זמן ועד הארבע ארצות (ודלא כמש"כ הדברי יציב זצ"ל), ולא הי' מנהג כזה לכה"פ עד לבערך שבעים שנה לפני תום ימי פעולת הועד.

ולפי"ז גם מש"כ ב"מקורות והארות" לצוואת ריה"ח (עמוד תמ"א) "נתפשט ונתקבל הענין לגלח שערות הראש כמנהג יותר ויותר בכל קהילות האשכנזים, וזה התחיל מתקופת וועד ארבע ארצות וכו'²⁹ והמנהג הוסכם ואושר על ידי רבותינו הפוסקים האחרונים סביב לשנת ת"ל בערך, ונהג קרוב למאתיים שנה רצופות, אצל כל האשכנזים באירופה, כמפורש בתשובות האחרונים [ראה בספר יד הקטנה (שנכתב קרוב לשנת תק"נ) משמע בפשיטות שנהגו הנשים לגלח]—כל דבריו לא רק דאינם מוכרחין, אלא מוכרחין דאינם. דכבר הוכחנו דרוב שנות הועד לא הוזכר מנהג כזה אצל גדולי הפוסקים אשר כל בית ישראל נשען עליהם כולל אלו שהיו מדייני הועד. ומש"כ ד"המנהג הוסכם ואושר על ידי רבותינו הפוסקים האחרונים סביב לשנת ת"ל בערך"—להד"ם. דהחלקת מחוקק נדפס בשנת ת"ל, הבית שמואל והמג"א כתב ספריהם לאחר שנת ת"ל,³⁰ ולא הזכירו כלל מנהג כזה, ומבואר מדבריהם (הב"ש והח"מ באה"ע ס' כ"א ובסי' קט"ו, והמג"א באו"ח סי' ע"ה) דהיו שער לנשים נשואות.

ועדיין הי' מקום לבעל דין לדחוק ולומר דלאחר שכתבו כל גדולי הפוסקים הנ"ל ספריהם, בשבעים שנים האחרונות של ועד ארבע הארצות תקנו ענין תגלחת השער ונתפשט המנהג. אבל גם זה אינו, וממקום שהביא ראי' שם מבואר להיפך. דז"ל ספר' יד הקטנה (פרק ו' מהל' ע"ז ל"ת נ"ו ב"מנחת עני"א אות פ"א) "שמעתי שיש כמה נשים שמגלחות ראשן בתער וכו' ומ"מ נרא' לענ"ד שיש עכ"פ קצת איסור דרבנן באשה שמגלחת ראשה בתער." הרי לך ספר שנכתב בפולין בערך בשנת תק"נ (ונדפס הרבה לאחר"ז), כ"ו שנה לאחר תום פעולת ועד ארבע ארצות, ק"כ שנה לאחר שנת ת"ל, ועדיין רק "שמע" שיש "כמה" נשים הנוהגות כן, ולדעתו העושים כן עוברים באיסור דרבנן.

²⁸ עייין "ישורון" (י"ב, עמוד תרנ"ה - תרנ"ז) שהביא בקיצור על פועלת ועד ארבע ארצות, זמנו, והעומדים בראשו.

²⁹ עייין שם שהביא שכ"כ המשנ"ה (שהבאתי למעלה) בשם אחרונים. ויש להדגיש ששינה גם הלשון וגם התוכן של דברי המשנ"ה. דהמשנ"ה כתב דהי' מתקנת וועד ארבע ארצות, והוא כתב דהי' מתקופת וועד ארבע ארצות, והמשנ"ה כתב דפעם שמע מרבו כן וכן שמע עוד מקובל כן, והוא כתב דהמשנ"ה כתב כן "בשם אחרונים." ורב המרחק ביניהם.

³⁰ הבית שמואל נדפס בשנת תמ"ט, ומה"ב בשנת תנ"ד. המג"א השלים כתיבת ספרו בשנת תל"ג ונדפס ב"מגיני ארץ" בשנת תנ"ב.

מקור המנהג—תקנת ועד ארבע ארצות?

כתב הרה"ג ר' מנשה קליין זצ"ל (שו"ת משנה הלכות חלק י"ב סימן צ"ה) "ובאמת כי ממו"ר פעם שמעתי שזה ה' מתקנת וועד ארבע ארצות, וכן שמעתי עוד מקובל כן."²⁴ ורבו של בעל משנ"ה ששמע דבר זה ממנו הוא הגאון האדמו"ר מצאנז קלויזנבורג זצ"ל,²⁵ אבל הגאון הנ"ל בעצמו כנראה לא ה' ברור לו שכן הוא, עיין בדבריו (שו"ת דברי יציב חלק אבן העזר ס' ל"ח) "ולפי הידוע לי הוא מתקנת ארבע ארצות, ועוד מקודם."

ודבריהם צע"ג. דקודם כל צריך להדגיש, דבספרים שליקטו תקנות ד' ארצות לא נמצא כלל תקנת גילוח הנשים שער ראשן, וכן לא נמצא כן בשום ספר מזמן פעולת הועד שאמרו כן בשמם,²⁶ הלא דבר הוא. אבל על זה אפשר לדחוק ולומר דלא ראינו אינו ראי', דלמעשה כבר מצינו שגדולי הדורות לאחר זמן הועד כתבו מה ששמעו מהם אף שלא ראו להדיא דתקנו כן,²⁷ וה' אפשר לומר דכן הוא אף בתקנת גילוח נשים שער ראשן. אבל ניחזי אנן אם למעשה אפשר לומר כן. הנה, ועד ארבע הארצות פעלו בערך משנת רע"ט עד שנת תקכ"ד, ותוך זמנים אלו כתבו ספריהם הב"י, הב"ח, הדרישה ופרישה, הלבוש, הרמ"א, המג"א, הט"ז, הש"ך, החלקת מחוקק, והבית שמואל. בספרים אלו, אשר כל בית ישראל, בלי יוצא מן הכלל, נשען עליהם, אין זכר למנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן. כולם נקטו לדבר פשוט שלנשים נשואות יש להן שער, ושו"ט מתי ובאיזה מקומות חייבת האשה לכסות שער ראשה, בדין שער בשעת חפיפה

²⁴ כ"כ הרה"ג ר' רפאל בלום, ראב"ד דק"ק קאשוי (בהקדמה לספרו טל השמים על התורה ומועדי השנה, עמוד ט"ז אות כ"א, ובמכתבו בס' תוספת חיים בדרך האבות עמוד ל"א), והשואל בשו"ת מהר"י שטייף סי' מ"ח.

וכבר כתבתי דידי ורב חביבי הגאון בעל משנ"ה בעצמו לא ה' ברור לו בדיוק מתי התחיל המנהג, וכלשונו שם "בקיזור הזמן למנהג בנות ישראל שהנהיגו חז"ל מתי הנהיגו כן לא ידוע לנו ויש השערות לכאן ולכאן." וכן הר"י שטייף זצ"ל כתב "ולא אדע אם הוא מתקנת ד' ארצות."

²⁵ וכמבואר להדיא בהערות "משנת העמרמי" על שו"ת בית שער (חלק יו"ד סי' רע"ו) — "ובאמת כי ממו"ר כ"ק אדמו"ר מצאנז קלויזנבורג זצ"ל שמעתי פעם שזה ה' מתקנת ועד ארבע ארצות."

²⁶ ובאמת, אף דבתקופה מאוחרת מצינו מקורות שמדבריהם מבואר שיש מנהג כזה (וכדמבואר בדברינו), אבל רק קרוב לימינו מצינו שיש שכתבו שחייב לעשות כן. עיין מכתב הרה"ג מנחם יוסף הלוי היימלך הי"ד (בקונטרס בני יונה תשובה ג', הובא בס' תוספת חיים עמוד ע"ד - פ"ג) "דלא מצינו תקנה זו לגלח השערות של נישואין בשום מקום." ובשו"ת מהרי"ץ דושינסקיא (ח"א סי' קכ"ז, הובא שם עמוד פ"ד) "באמת לפענ"ד לא מצאתי בפירוש שיהיה מצוה לגלח." ועיין שם בהמשך דבריהם למה ס"ל דאעפ"כ חייב לנהוג כן.

²⁷ עיין שו"ת דברי חיים או"ח ח"ב סי' כ"ה "להקזיז דם הוי דאורייתא וכו' ולכן בודאי יש להחמיר אך המנהג ברופאים שמקילין ושמעתי שהוא מתקנות ארצות להתיר להם אבל לא ראיתי זה בספר.

חפיפה וחציצה (יו"ד סי' קצ"ח - קצ"ט), מגמ' נזיר כ"ח ע"א - ע"ב, ושבת ס"ד ע"ב, ועוד.¹⁸ ואין מי שחולק על זה.¹⁹

אבל עדיין יש לעיין אם בזמן חז"ל היו נשים יחידות, צנועות וחסידות, שכן הקפידו לגלח שער ראשן.

וראיתי בכמה ספרים שרצו להביא ראי' שנשים חשובות הקפידו לגלח שערות ראשן ממדרש (שה"ש רבה פרשה ד') "מבעד לצמתך וכו' הדא אתתא כד שיערה סגין היא עבדה לה גלשין גלשין", ופירש המתנת כהונה "כששער שלה גדול היא עושה אותם קרחים קרחים."²⁰ אבל באמת ברור דאין מדרש הנ"ל אפילו משענת קנה רצוץ להמנהג. חדא, דמפורש במדרש דהיא עושה כן רק "כד שיערה סגין" אבל עד שגדל השער הרבה אדרבה שיערה "הוא תכשיט לה" (כמפורש במדרש שם), ובלא"ה פשוט המדרש הוא כמ"ש ביפה קול שם "אם יגדל שיערת ראש האשה אז תעשה משערותיה תלתלים תלתלים", דהיינו לתכשיט לנוי ולקישוט,²¹ ובזה אתי שפיר המשך דברי המדרש שם.

ואדרבה, מצינו בזמן חז"ל שאף הנשים החשובות ביותר לא היו מגלחות שער ראשן. דלכאורה א"א למצוא אשה יותר חשובה מאשת ר"ע, שכל תורת ר"ע היא בזכותה (כתובות ס"ג ע"א, נדרים נ' ע"א), ואפילו הכי מצינו שהי' ר"ע מלקט תבן משערות שלה—עיי' נדרים נ' ע"א ובר"ן שם,²² ואף דהמפרש והמהרש"א שם פירש באופן אחר (דלא כהר"ן), הא גם מצינו בירושלמי שבת פרק ו' הלכה א' דהי' לה שערות ראשה עד דמזבנה ויהבה ליה והוא לעי באוריתא, ועיי' שם בקרבן העדה שהיתה מוכרת צעיף שבראשה, ואף להפני משה דמכרה קליעת שיערה לפאה נכרית, אין הכוונה דגלחה ראשה לגמרי, ואיך שיהי' לכו"ע לפני שמכרה היתה לה שיערת ראשה אף דהיתה אשת איש. הרי ברור דלא הי' מנהג נשים חשובות בזמן חז"ל לגלח שערות ראשן.²³

¹⁸ עיי' בסתרי ומגני ובאוצה"פ שם, ועיי' שם מה שהביא מגמ' ערכין ז' ע"ב.
¹⁹ "הנה אמת נכון הדבר שלפי מה שאנו רואים מדברי חז"ל בכמה מקומות, וכן משאר דברי הראשונים ופוסקי הלכה, הרי שלא נהגו בנות ישראל לגלח שערן, והם דברים ידועים ואין אף אחד שחולק על"ז" (מכתב הרה"ר ר' אלי' כ"ץ, אב"ד ור"מ קרית יואל וקהל ייטב לב בני ברק, נדפס בספר "תוספת חיים בדרך האבות" עמוד מ"ה). ותמוהין ביותר דברי ספר "הנישואין כסדרם" (פרק כ"ג אות ט', עמוד ערה) דכתב "דגם בש"ס משמע כן בכמה מקומות" דנשים נשואות מגלחות שער ראשן.

²⁰ דוגמא מהספרים שהביאו המדרש—עיי' שולחן העזר (סי' ט' סעיף י' בשמלה לצבי אות א' —"נראה מכמה דוכתא שהי' מגלחות"), ב"מקורות והארות" על צוואת רבי יהודה החסיד (עמוד תל"ט)—"שכבר מצינו במדרשי חז"ל שנשים חשובות הקפידו לגלח שערות ראשן", שו"ת דברי שלום (יו"ד סי' קי"ג)—"שיש רמז לגילוח שערות הנשים", קובץ בית אהרן וישראל (שנת י"ח גליון ד', עמוד ס"ז)—"וקצת סעד" להנהגין לגלח).

²¹ וכך נקט לדבר פשוט בס' עלי תמר על ירושלמי כתובות פ"ז ה"ו. וכן עיי' בעץ יוסף, תפארת ציון, דברי משה, ובכנפי יונה על המדרש, וגם לדבריהם אין שום רמז להמנהג.

²² ועיי' בש"ס "עוז והדר" שהגירסא הנכונה בגמ' היא "מינקט לה תיבנא."

²³ ועיי' שם בירושלמי בנוגע לאשת רבן גמליאל.

בענין המנהג שנשים נשואות מגלחות שער ראשן: ובירור שיטת אלו שאין עושין כן : טו

באיזה מקומות נתפשט המנהג:

כתב הרה"ג ר' שמואל גוטמן שליט"א¹² "נתפשט ונתקבל הענין לגלח שערות הראש כמנהג יותר ויותר בכל קהלות האשכנזים וכו' והאשכנזים שהגיעו לירושלים לפני הגזרה, מרוסיא פולין וליטא, הביאו אתם מנהג זה לירושלים, כידוע וכו'." אבל מאידך גיסא כתב הרה"ג ר' משה שטרנבוך שליט"א,¹³ ראב"ד ירושלים לכל מקהלות האשכנזים, "וכן באשכנז, רוסיא וליטא לא שמעו מעולם מהאי מנהגא כלל, וכו' ואף שרוב ישראל לא נהגו לגלח שער ראשן, אין ספק שאסורה מן הדין במקצת גילוי וכו'."

האם יש מקור להמנהג מקמחית (יומא מ"ז ע"א):

כתב בס' שולחן העזר¹⁴ "ואפשר דגם זכותה של האשה קמחית הנ"ל הי' זאת שהי' מגלחת שער ראשה לגמרי ועי"כ לא ראו כותלי ביתה שערותי' מעולם."¹⁵ הרי דהביא סמך להמנהג מעובדא דקמחית. אבל מאידך גיסא, כתב בספר סתרי ומגני¹⁶ "גם הנשים הצדקניות הניחו שערותיהן על ראשיהן וכו' שבעה בנים היו לה לקמחית וכולה שמשו בכהונה גדולה, אמרו לה חכמים מה עשית—שזכית לכך—אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי וכו' וא"כ חזינן דאף מדת חסידות ליכא לגלח שערות." הרי דמקחית גופא הביאו ראי' דלא נהגו נשים נשואות, אף צדקניות, לגלח שערות ראשן.¹⁷ הרי דהתחלת, התפשטות, תוקף, ויסודי המנהג עמומה היא ודורשת הארה מרובה.

האם נהגו בזמן חז"ל?

בעצם אך למותר לומר דע"פ רוב לא נהגו הדבר בזמן חז"ל, כדמבואר מכל דיני שער באשה ערוה (ברכות כ"ד ע"א), חיוב כיסוי הראש באשה (כתובות ע"ב עמוד א') מדיני

¹¹ עיין בדברי הרב ישראל וולץ זצ"ל בהערות לאוצר הפוסקים (סי' כ"א ס"ק כ"ד אות ד', עמוד 262), ובדברי הרב שמעון גוטמן שליט"א (שם עמוד תמ"ב).

¹² שם עמוד ת"מ.

¹³ תשובות והנהגות ח"ב סי' תרצ"ב.

¹⁴ סי' ט' אות י' בשמלה לצבי ס"ק א'.

¹⁵ וב"מקורות והארות" על צוואת רבי יהודה החסיד (עמוד תל"ט) הוסיף בזה "כי בלא תגלחת שער הראש הוא דבר שאי אפשר ולא יתכן לקיימו." אבל על זה יש להשיב בנקל, דעיין בתוס' ישנים שם שכתב "בשעה שהיתה יכולה לכסותם" וכן הוא בתוס' הרא"ש שם. ופשוט דכוונתם הוי דאף קמחית לפעמים גילתה שיערה בהכרח. וכו' הוא בשו"ת להורות נתן (חלק ה'), מבעד לצמתך פרק י"א אות ד') "לאפוקי בשעה שהיה הכרח לגלותם כגון בשעת תיקון שיערה והחלפת הכיסוי וכדומה." ונדבר מזה עוד בע"ה.

¹⁶ סי' מ"ד, הובא באוצר הפוסקים סי' כ"א ס"ק כ"ד אות ד'.

¹⁷ וכן העיר בס' עלי תמר על ירושלמי כתובות פ"ז ה"ו (עמוד ק"נ), ובס' ברית הלוי השלם, יבמות מ"ח ע"א (עמוד רמ"ז).

מלכים האשכנזיות להחזיק במנהג זו מעיקר הדין, ולהחזיר העטרה ליושנה ולנהוג כמנהג אמותינו הצנועות והכשרות שהי' כולן עושין כן לפני שנתקלקל הדבר ע"י גזירת המלכות, ומי שאינו עושה כן נחשבת כפרוצה, ועוברת בג' איסורים.⁶ ומפני דלדעתי שניהם כאחד לא טובים, באתי בזה להעיר ולברר ולהוסיף חלקי שהניחו לי, ובעיקר כדי להגן על מנהגן של נשים כשרות צנועות וצדקניות שאינן מגלחות, שח"ו להוציא לעז על מעשיהן. ומצוה ללמד סניגוריא על ישראל. וזה החלי בעזהי"ת כדרכו של תורה, ואת והב בסופה.

מנהג עמומה וסתומה

ובאמת, לא דבר קל הוא לבאר מקור ושרשי מנהג זו, דהרי אפילו לאחר כל מה שכבר נכתב עליו, עדיין יסודי המנהג עמומה וסתומה אפילו אצל הנוהגין כן.⁷ ואתחיל בכמה דוגמאות ממה שכתבו בזה ת"ח וגדולי ישראל בדורנו ובדורות שלפנינו, להראות עד היכן אין התחלת, התפשטות, תוקף, ויסודי המנהג ברורים כלל וכלל.

בנוגע מתי ומי התחיל לנהוג כן:

כתב הרה"ג ר' שאול בראך זצ"ל⁸

"בנות ישראל וכו' שאין הולכין בגילוי שער—ובעש"ט ותלמידיו זי"ע הנהיגו שלא יהי' להם שער כלל ואם כי ודאי על פי דין מותר להם לשאת שערות קצרות ונוהרים מחציצה מ"מ יפה כח המגלחים כל שערותיהן אעפ"י שמבואר בש"ס שנוול לה להיות מגולחת לגמרי וכו' הרי ראינו בטבילת גר שחוששין לגלח כל שערו מחשש חציצה ובדורות אלו שנתמעטו הלבבות אם הבעל אין מקפיד על זה מה טוב מנהג זה לגלח כל שערן וכו'".

וכמה הלכתא גברותא איכא למשמע מדבריו הק'.⁹ אבל עכ"פ חזינן דלדעתו הגדולה המנהג התחיל מהבעש"ט ותלמידיו זי"ע. אבל מאידך גיסא כבר כתבו להוכיח דגם אצל אלו שלא היו מתלמידי הבעש"ט, כגון הנצי"ב¹⁰ והמהר"ל דיסקין¹¹ זצ"ל, החזיקו המנהג.

⁶ מקורות והארות על צוואת רבי יהודה החסיד עמוד תמ"ח. ובס' תוספת חיים הנ"ל (עמוד

רס"ח) "והחובה מוטלת על כל יוצאי מדינות אשכנז לקיימו בכל חומרתו."

⁷ עיין שו"ת משנה הלכות חלק י"ב סי' צ"ה "מתי שהונהג מנהג הזה בדיוק לא ידוע לנו."

⁸ בספרו "בהית הבקר" אות תמ"ד.

⁹ כגון מה דמבואר מדבריו, דאף דיפה כח המגלחות, אפ"ה: א) להלכה למעשה מותר לנשים, אף יוצא אונגארין, לשאת שערות קצרות, ואין שום חיובא מדינא לגלח ב) אין לאשה לגלח שלא ברשות בעלה ג) המנהג הוא רק (או לכה"פ בעיקר) אצל הבעש"ט ותלמידיו ד) שנקט לדבר פשוט דלהיות מגולחת לגמרי נוול הוא לה, כפשטות הגמ' נזיר כ"ח ע"ב, ודלא כהמתעקשות להוציא דברי הגמ' מפשוטו. ונדבר מכל זה בהמשך דברינו.

¹⁰ בספרו העמק שאלה על השאלית (ויקרא שאילתא צ"ו). עיין בזה בשו"ת משנ"ה חלק י"ב סי' צ"ה וחלק י"ג סי' קמ"ב, וב"מקורות והארות" על צוואת רבי יהודה החסיד עמוד תמ"ו.

בענין המנהג שגשים נשואות מגלחות שער ראשן: ובירור שיטת אלו שאין עושין כן

מאת: אהרן יצחק הלוי ארץ

הקדמה

כידוע, יש מנהג אצל כמה קהלות קדושות, שגשים נשואות מגלחות שער ראשן.¹ כנראה, בזמנינו המנהג נפוץ בעיקר בקהלות החסידים (אבל לא אצל כולם²), ו"רוב העולם" ו"אלפים ורבבות" מבנות ישראל אינן מגלחות שער ראשן.³ והנה, לאחרונה נכתב הרבה על מקורי וטעמי המנהג,⁴ אבל עדיין שומעין קול ענות חלושה דברי תלונות מרננים, ואף מלגלגין, אחר המנהג (וכבר הי' כזה מעולם⁵). אבל מצד אחר שמעתי קול ענות גבורה במלחמתה של תורה שאומרים דבעצם חייבות כל בנות

¹ עיקר המנהג הוא שמגלחות למחרת יום חופתן—כך העיד מרן החת"ס דהוא המנהג לאלו המגלחות "ומנהג ישראל תורה היא" (עיין שו"ת חת"ס יו"ד סי' קצ"ה, ולמטה נדבר עוד על שיטת החת"ס על הגילוח בכלל), וכן הוא בשולחן העזר (סי' ט' סעיף י') ובכמה ספרי זמנינו—לדוגמא—עיין ספר "הנישואין כסדרם" פרק כ"ג אות ט'. אבל למעשה יש שנהגו דלא כהחת"ס וגילחו קודם הטבילה או לאחר החופה—עיין בזה בשולחן העזר סי' ה' סעיף ה' בשמלה לצבי אות ז', ובסי' ט' סעיף י' בשמלה לצבי אות א' שאפילו אצל תלמידי החת"ס יש שחלקו על דבריו ("אחרי נשיקות כפות רגליו").

² עיין לקוטי שיחות חלק י"ג עמוד 981 ואגרת קודש חלק ט"ו עמוד תט"ו בנוגע למנהג חב"ד.
³ עיין שו"ת דברי שלום יו"ד סי' קי"ג. ובשו"ת חשב האפוד (ח"ב סי' קל"ט) איתא דהוא "מנהג של יחידות".

⁴ עיין בס' תוספת חיים בדרך האבות ("קובץ מכתבים ומאמרי הלכה ע"ד התקנה והמנהג הקדום של תגלחת שער הנשים הנשואות", בני ברק תשס"ב), ובב"מקורות והארות" על צוואת רבי יהודה החסיד המפואר (מהרב שמעון גוטמן שליט"א, הוצאת אוצר הפוסקים, תשע"א) עמוד תל"ו - תנ"ו. ספרים חשובים אלו אספו חומר רב מה שכתבו בזה גדולי וצדיקי הדורות והראו פנים לקיים המנהג, אבל בכמה מקומות ניכר הדבר שקיימו בעצמן דברי הבעל המאור ריש פרק כל הבשר ("טעו בפירושיהם להעמיד מנהגיהם") ודברי הכס"מ פ"א מהל' חמץ ומצה הל' ו' (בד"ה "ונ"ל לדייק", עיין שם). והאיך שיהי', עדיין הרבה מקום הניחו להעיר להאיר ולהוסיף. ועיין עוד בזה בקובץ אור ישראל (גליון כ"א, עמוד רכ"ה - ר"ל), ובס' הגיוני הפרשה (פרשת וישב, עמוד שס"ב - שס"ו).

⁵ עיין בס' זקן אהרן (פרשת אחרי מות עה"פ ואל אשה בנדת טמאתה וכו') "זוה פעמים הרבה שנתוכחו אנשים מחוכמים על הנשים צדקניות החרדות בדבר ד' שמגלחות שערות ראשיהן ומטילין דופי במעשיהם הטובים וכו'".

אהרן יצחק הלוי ארץ למד בישיבת תורה תמימה בפלאטבוש, בישיבת הגרמ"ד הלוי סאלאוויציק בירושלים, ובבית מדרש גבוה בליקוואוד, ומשם קיבל סמיכה. כעת הוא רב דקהילת "תורה לינקס" במארלבורג, נוא דזשערזי